

УДК 81:811.11-112

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/23.166371>

Ольга ШАПОЧКИНА,

orcid.org/0000-0002-9575-0415

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри германської філології Інституту філології

Київського університету імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна) *o.shapochkina@kubg.edu.ua*

СПОСОБИ ВЖИВАННЯ МЕНТАЛЬНИХ ПРЕДИКАТИВ СТАНУ В СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

Дослідження пов'язане з пошуком нових засобів обґрунтування й репрезентації ментальних предикатів у парадигмі категорії стану на матеріалах давньогерманських літературних пам'яток IV – XIII ст. Зазначені методологічні підходи дозволяють реконструювати та проаналізувати ментальні предикати давньогерманських мов у складі станових ситуатем. Наукова новизна роботи полягає в класифікації станових ситуатем на матеріалах давньогерманських літературних пам'яток, що розуміються як елементи парадигми категорії стану зі складною архітектонікою, яка включає різні мисленнєві ситуації (пропозиції), марковані лексичним і морфемно-дериваційним елементами плану вираження дієслова.

Ключові слова: категорія стану, станова ситуатема, менталітет, ментальний предикат, давньогерманські мови, германці.

Olga SHAPOCHKINA,

orcid.org/0000-0002-9575-0415

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor of the Department of German Philology

at the Institute of Philology

Kiev Boris Grinchenko University

(Kyiv, Ukraine) *o.shapochkina@kubg.edu.ua*

WAYS OF IMPLEMENTATION OF MENTAL PROVISIONS OF THE STATE IN THE SEMANTIC STRUCTURE OF EXAMINATION

Language facts of various structural levels, selected from archaic monuments of writing, indicate the roots of determinism in the mentality of ancient ethnoes. The research is connected with the search for new means of substantiation and representation of mental predicates in the paradigm of the category of state on the materials of the Old Germanic literary monuments of the IV – XIII centuries. In buildings of ancient German texts to the mental predicates of the state can include those that indicate perception of information, comprehension of the mind, reflection in the mind, reaction to something, compilation of the idea of something, the definition of the essence of something, the recognition of a certain phenomenon, the achievement of understanding. The methodology of the study is to apply dynamic and polysituational methods. These methodological approaches allow us to reconstruct and analyze the mental predicates of the Old Germanic languages as part of the situatemes of state. The scientific novelty of the work consists in the classification of situatemes of state on the materials of the Old Germanic literary monuments, understood as elements of the paradigm of the category of state with complex architectonics, which includes various mental situations (propositions), marked by the lexical and morphemic-derivative elements of the verbal plan of expression. The situateme of state has a field structure that contains the assertive (singular) part (the lexical situation, the elements that fell into the communicative trick of the speaker) and the peripheral, consisting of adjacent situations (retrospective, perspective, parallel). Conclusions. Exploring the cultural and literary heritage of the Old Germans, translating Old Germanic texts, selecting different variations of situatemes of state, we have found various mental values, taking into account the semantics of predicates of state and various subject-object and causal relationships with the various shades that occur in the speaker directly in the process of thinking and speech.

Key words: category of state, situateme of state, mentality, mental predicate, Old Germanic languages, Germans.

Постановка проблеми. Кореляція просто-рвово-образного й логіко-вербального типів мислення, властива давнім германцям, є невід'ємною ознакою ідеології, перехідної між язичництвом і християнством. Утвердження нового типу культури, що ввбрала елементи ритуалізованої

діяльності, супроводжувалося посиленням ірраціональності в ментальності давніх германців (Буніятова, 2003).

Фактично це відбулося у культурній спадщині давніх германців, зокрема в літературних пам'ятках, датованих IV – XIII ст., а саме:

«Хеліанд», «Беовульф», «Муспіллі», «Пісня про Нібелунгів», «Вульфіла», «Едда». Основним орієнтиром дослідження стануть динамічний та поліситуаційний методологічні підходи до аналізу категорії стану в давньогерманських мовах, за яких категорія стану буде розумітися не стільки як цілісна єдність або структура ієрархічно впорядкованих граматичних відношень, а як формант, множина, яка утворювалася в процесі пізнання давніми германцями навколишньої дійсності.

Аналіз досліджень. Аналіз ментальних предикатів стану та станових передкатегоріальних конструкцій підтвердив тезу про дивергентність та конвергентність шляхів формування парадигми категорії стану у двох ареалах – західногерманському та готсько-скандинавському. Науково-теоретичні дослідження Т. Поплавської, О. Усенко, О. Гриніва, В. Костриби, М. Пименової, О. Почепцова та інших з питань ментальності та менталітету в різних галузях наук виявили широкий діапазон тлумачень цих термінів.

Зокрема, Т. Поплавська розглядає природу людини через аналіз двох основних складових елементів її внутрішнього світу: менталітету та світогляду. Внутрішній світ, елементами якого є менталітет і світогляд, відкриває для особистості «власний Всесвіт», «духовний планетарій», де можна моделювати будь-які варіанти світопорядку й особистісного життя в ньому (Поплавська, 2000: 91).

Зосереджуючи увагу на характерних рисах та особливостях вдачі певного народу, етносу дослідники здебільшого ототожнюють такі поняття, як менталітет, ментальність та національний характер. О. Усенко запропонував визначити термін «ментальність» як універсальну здатність індивідуальної психіки зберігати в собі типові інваріантні структури, в яких проявляється приналежність індивіда до певного соціуму і часу (Усенко, 1994: 3).

На думку О. Гриніва, ментальність виявляється в життєвих настроях, у характерних особливостях світосприймання, в системі моральних вимог, норм, цінностей і норм виховання; у співвідношенні магічних і технологічних методів впливу на дійсність; у конкретних актах самореалізації етносу, його вчинках (Гринів, 1995: 38).

Ментальність – це своєрідний фундамент, який визначає зміст, вибір тих чи інших засобів для досягнення певної мети. Ментальні процеси здебільшого репрезентуються через станові предикати мислення (Костриба, 1991: 117). До їх складу входять дієслова на позначення психічних процесів (пам'ятати, уявляти, мислити),

деяких психічних станів (сумніватися, вагатися, дивуватися, розчаровуватися). З цих позицій «предикати мислення» передають психічні процеси (емоційно-вольові та пізнавальні), психічні стани (увага, настрій, натхнення тощо) та психічні властивості (темперамент, характер, здібності), з яких ментальні предикати номінують лише частину. У цьому плані ментальність мови можна розуміти як світоглядну структуру свідомості, закріплення результатів розумової діяльності в мові (Пименова, 2007: 237). За твердженням О. Почепцова, ментальність мови – це спосіб мовного вираження або поділ світу, що включає співвіднесення світу з його мовним уявленням або образом (Почепцов, 1990: 3).

Групу ментальних предикатів стану можна розглядати під різними дефініціями: «дієслова розумової/інтелектуальної діяльності», «інформаційні дієслова», «епістемічні дієслова», «метаре-презентативні дієслова» та «когнітивні дієслова», «мисленнєві дієслова» (Пименова, 2007: 238).

Мета статті. Саме тому основною метою наукової розвідки є репрезентація ментальних предикатів стану в мисленні давніх германців на матеріалах давньогерманських писемних пам'яток IV – XIII століття. Це можливо здійснити завдяки розподілу станових передкатегоріальних конструкцій на ситуативи.

Виклад основного матеріалу. У корпусах давньогерманських текстів до ментальних предикатів стану можна віднести ті, що позначають сприйняття давніми германцями інформації, осягання розумом, відображення у свідомості, реакцію на щось, складання уявлення про щось, визначення сутності чогось, розпізнавання певного явища, досягання порозуміння, напр.: гот. *munan* «бути впевненим», *talzjan* «вчити», «наставляти», *us-sokjan* «досліджувати», *weitwodjan* «засвідчувати»; днв.-англ. *geardagum* «чути», *laessan* «наділяти», *secgan* «відповідати»; днв.-сакс. *gihorien* «вислуховувати», *befelhan* «доручати»; днв.-верхн.-нім. *gihorta* «чути», *fragen* «запитувати», *sagetun* «казати».

Ментальні предикати стану в давньогерманських текстах вживалися здебільшого у значенні «мати певну думку», «мати певне відношення до когось/чогось»: станова ситуатема (далі – СС) «Процес мислення», напр.: днв.-англ. *Rice to rune, ræd eahtedon rice to rune; ræd eahtedon hwæt swiðferhðum selest wære wið færgrym to gefremmanne. Hwilum hie geheton æt hægrtrafum wigweorþunga, wordum bædon þæt him gastbona geoce gefremede* (Beowulf, 170–175) – «Сиділи знатні, судили мудрі, в раді думали, як би вірніше

людей позбавити від страшно́ї долі; молилися ідолам, душегубителям і, віддаючи їм жертви обіцяні, просили допомоги і підкріплення»; СС «Намір що-небудь зробити», який у функціонально-семантичних конструкціях репрезентують предикати «думати», «мислити» у вигляді моделі, що описує стан, коли А щось хоче заподіяти Х, напр.: днв.-ісл. Sæll ek þá þóttumk, ef ek sjá knætta Hamði ok Sörla í höllu minni, buri mynda ek þá binda með boga strengjum, góð börn Gjúka festa á galga (Edda, Hamðismál, 21) – «Щасливий я був би Серлі і Хамдіра бачити в палатах, прийняти їх обох: пов'язав би я відразу синів мотузками, їм петлі на шні обом накинув би».

Слід зазначити, що оскільки мислити можуть тільки живі істоти, то імпліцитний суб'єкт такого висловлення не тільки мислить, а й ідентифікує, оцінює об'єкт, тобто А думає, що Х – це Y. Підставою для появи таких суджень можуть слугувати фонові знання суб'єкта та розуміння смислу об'єкта: СС «Порівняння», напр.: днв.-верхн.-нім. tisiu chraft ist <...> filo mahtigera <...> danne diu chraft tes muotes (Nibelungenslied, I, 341, 9–12) – «Ця сила є <...> набагато могутніша <...>, ніж сила духу». Презентовану вище конструкцію можна пояснити у вигляді схеми: А вважав (думав), що Х як Y, а насправді Х як Z, рівнозначною за значенням до якої буде: А не вважав (думав), що Х як Y, хоча Х як Z. У висловленнях такого типу суб'єкт у своїй уяві оцінює об'єкт, але, зіставивши явища об'єктивної дійсності, робить висновок, що попередня оцінка хибна. А з поданих нижче прикладів можна виокремити ментальний модус висловлення: «Я думаю.../Ми думаємо...», «Таким чином...», «Вважаю.../Ми вважаємо...», «Я розумію.../Ми розуміємо...»: СС «Ставлення/відношення суб'єкта до суб'єкта/об'єкта», напр.: днв.-ісл. Mær's mer típari an manni hveim ungum í ardaga (Skir.7; Edler Edda, 140) – «Вона є дорожка мені, ніж дівчина юнакові була колись у давні часи».

Отже, ми виокремили такі структурні схеми станових ситуацій: два суб'єкти ментальних дій (хтось; я думаю); дві ментальні дії (думають; думаю); процес порівняння (А порівнює Х з Y; Х порівнює Х з Y); процес ідентифікації (А вважає, що Х – це Y; Х вважає, що Х – це не Y); дві протилежні оцінки (А думає, що Х – це Y; А думає, що Х – це X, але точно не Y); знання суб'єктів (А знає, що Х – це Y; Х знає, що Х – це не Y); негативне ставлення суб'єктів один до одного (А до Х та Х до А).

Зауважимо, що ментальні предикати стану в давньогерманських мовах стосувалися також і

таких монопредикативних та поліпредикативних ментальних ситуацій, як-от: СС «Порада», напр.: днв.-ісл. Segi ek þér, Hervör, hlýð þú til enn, vísa dóttir, þat er verða mun: sjá mun Tyrfringr, ef þú trúa mættir, ætt þinni, mær, allri spilla. (Edda, Hervararkviða, 17) – «Скажи тобі, Хервєр, послухай мене, мудра донька, про те, що трапиться: Цей же Тюрвінг, повір, коли зможеш, рід твій, діво, повністю згубить»; СС «Розмірковування», напр.: днв.-ісл. Heimskr þykki mér, sá er heðra ferr maðr einn saman myrkvar grímur; hyrr er á sveimun, haugar opnask, brenn fold ok fen; förum harðara. (Edda, Hervararkviða, 5) – «Мені здається, дурний той, хто стане бродити тут поодиночі в темну ніч; здіймається полум'я, кургани відкриті, горять болото і землі, йдемо швидше»; СС «Чутка», напр.: днв.-верхн.-нім. Daz hortin rahhon dia uueroltrehtuison, daz sculi der antichristo mit Eliase pagan. (Muspilli, 37–38) – «Я чув, як говорили благочестиві люди, що Антихрист битиметься з Іллею»; СС «Нагадування», напр.: днв.-сакс. Oc is an them eo gescriban uuaron uuordum, that miðe menedos mancunnies gehuuilic, ni forsuerie ina selbon. (Heliand, 1502–1505) – «У законі також правдиво записано, що люди не повинні давати облудних клятв, і що ніхто не повинен порушувати клятву»; СС «Розуміння», напр.: днв.-сакс. Thea liudi forstodum, that he thar habda gegnungo godcundes huat forsehen selbo. (Heliand, 187–189) – «Люди зрозуміли, що він отримав знак від Бога»; СС «Повчання», напр.: днв.-ісл. Osnotr maðr, es með aldir kömr, þates balt at þegi; engi þat veit etki kann, nema hann möli til mart. (Hava, 27 (26), Edler Edda, 68) – «Нерозумному чоловіку краще мовчати, коли він серед людей, бо ніхто не знає про те, що йому не вистачає розуму, якщо він не витрачає багато слів»; СС «Недовіра», напр.: гот. Pande nu jainis melam ni galaubeiþ, luaiva meinaim waurdam galaubjaþ. (Vulfila, J. V, 47) – «Якщо ви не вірите Писанням його, то як повірите Моїм словам».

Ситуаційний аналіз денотативної семантики певної станової передкатегоріальної конструкції дозволяє уявити план змісту предикату стану у вигляді складної, багатопланової, розгалуженої структури, включити його в систему взаємовідношень на трьох рівнях: на рівні лексикалізованої ситуації, на рівні мікроситуації і на рівні макроситуації. Багатоплановість мовних значень у мисленні давніх германців перетворює їх зі статичних картинок у динамічно розгорнуті сценарії, різні фази станів, які описують динамічні етапи розвитку ситуації.

Наш опис характеризується використанням поліситуаційного методу представлення пред-

икатної семантики (Лебедева, 1999: 27), який є подібним до аналізу сценаріїв і ситуацій та водночас характеризується глибиною розкриття шарів станових предикатних смислів, що передбачають урахування ознаки динамічності предикатного змісту. Ядром, центром асертивної (виокремленої) частини СС тут виступає «Р» (предикат стану), який транслює різноманітні станові відношення між «S» (суб'єктом) та «O» (об'єктом), надалі станові відношення пов'язуються з периферійною частиною – наступною мікроситуацією (іншою становою ситуацією). Сукупність станових мікроситуацій становить макроситуацію стану.

Отже, подамо опис архітекτονіки (гармонійного сполучення частин в єдине ціле, взаємобумовленість елементів системи) СС та продемонструємо різні типи станових відношень, які виникають у межах однієї станової ситуації, напр.: гот. *Jah ni lailot ei luas þairhberi kas þairh þo alh.* (Vulfila, Mk. XI, 16) – «І він не дозволяв, щоб хто-небудь переносив будь-яку річ через храм», яка в асертивній частині має центр (ядро) – предикат стану *lailot* «дозволяти», центр СС у свою чергу сполучається з елементами мікроситуації *Jah ni lailot* «І він не дозволяв», подана асертивна лексикалізована мікроситуація сполучається з периферійною частиною – *ei luas þairhberi kas þairh þo alh* – «щоб хто-небудь переносив будь-яку річ через храм», яка поєднується з асертивною частиною становим відношенням «Заборона» та утворює цілісну макроситуацію стану.

Висновки. Аналіз станових передкатегоріальних конструкцій давньогерманських речень із ментальними предикатами надав нам змогу

простежити тісний зв'язок семантики дієслова зі структуруванням і будовою різноманітних висловлювань давніх германців. Саме тому ментальність ми визначаємо як засіб формування світобачення людини, виразник її внутрішнього світу, який допомагає пізнати та зрозуміти культурні традиції нації. До складу ментальних предикатів зараховуємо дієслова на позначення психічних процесів (пам'ятати, уявляти, думати), а також деяких психічних станів (сумніватися, вагатися, дивуватися, розчаровуватися); водночас до них не належать дієслова на позначення таких психічних станів, як увага, настрій, натхнення тощо, а також психічних властивостей особистості, серед яких темперамент, характер, здібності, що дає можливість стверджувати, що поняття «ментальність» входить у поняття «психіка», але виходить за межі поняття «мислення». Організаційним центром висловлень із ментальною семантикою у давньогерманських мовах є дієслівні предикати, які позначають вольові та пізнавальні процеси, а також окремі психічні стани суб'єкта. У давньогерманських мовах речення з ментальними становими предикатами репрезентовані монопредикативними та поліпредикативними конструкціями. Їхніми облігаторними семантичними компонентами виступає предикат, що співвідноситься з домінантою «здійснення ментальної діяльності», а також суб'єкт та об'єкт. І хоча у висловленнях може й не бути вказівки на прямий об'єкт, сама здатність суб'єкта мислити конкретно чи абстрактно передбачає наявність непрямого об'єкта думки, без якого процес здійснення ментальної діяльності неможливий.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бунітова І. Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV–XIII ст.): монографія. К.: Видавничий центр КНЛУ. 2003. 327 с.
2. Гринів О. І. Національно-духовне відродження: історія і сучасні проблеми. Львів: Місіонер, 1995. 224 с.
3. Костриба В. В. «Позачасові» явища та їх репрезентація у реченнях з ментальними дієсловами. *Семантика мови і тексту*. Івано-Франківськ: Плай, 1991. С. 116–120.
4. Лебедева Н. Б. Полиситуативність глагольної семантики: (на матеріалі русських префіксальних глаголів): монографія. Томск: Изд-во Томского университета, 1999. 261 с.
5. Пименова М. В. О методе исследования концептов внутреннего мира человека. Концептуальный анализ языка: современные направления исследования. Москва: Эйдос, 2007. С. 237–246.
6. Поплавская Т. Н. Менталитет и мировоззрение – формы жизненной ориентации личности. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2000. № 1–2 (4–5). С. 90–95.
7. Почепцов О. Г. Языковая ментальность: способ представления мира. *Вопросы языкознания*. 1990. № 6. С. 110–122.
8. Усенко О. Г. К определению понятия «менталитет». *Русская история: проблемы менталитета: тезисы докладов науч. конф.* Москва: Ин-т рос. истории РАН, 1994. С. 3–7.
9. Beowulf. URL: <https://norse.ulver.com/src/other/beowulf/beowulf.html> (дата звернення 29.01.2019)
10. Heliand. URL: <http://www.wulfila.be/lib/sievers/1878/> (дата звернення 29.01.2019).
11. Muspilli. URL: https://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/09Jh/Muspilli/mus_frag.html (дата звернення 29.01.2019).
12. Niebelungenslied. URL: <http://norse.ulver.com/src/other/nibelungen/index.html> (дата звернення 29.01.2019).
13. Snorra Edda URL: <http://norse.ulver.com>. (дата звернення 29.01.2019).
14. Vulfila. Gotisches Biebel. URL: <http://www.wulfila.be> (дата звернення 29.01.2019).

REFERENCES

1. Bunyatova I. R. Evolyuciya gipotaksysu v germanskyx movax (IV-XIII st.) ["The Evolution of Hypotaxis in Germanic Languages (IV-XIII centuries)"] : Monograph. K. : Publishing Center of KNU. 2003. 327 p. [in Ukrainian].
2. Grinov O.I. Nacional'no-duhovne vidrodzhennya: istoriya i suchasni problemy [National-spiritual revival: history and modern problems]. Lviv: Missionary, 1995. 224 pp. [in Ukrainian].
3. Kostribva V. V. "Pozachasovi" yavlyshha ta yih reprezentaciya u rechennyax z mentalnymi diyesslovamy ["Delayed" phenomena and their representation in sentences with mental verbs]. *Semantics of language and text*. Ivano-Frankivsk: Play, 1991. С. 116–120. [in Ukrainian].
4. Lebedeva N. B. Polysytnost' glagolnoj semantiki: (na mater'ale russkix prefiksnyx glagolov [Polisynonymy of verbal semantics: (on the material of Russian prefixal verbs)] : monograph. Tomsk State University; Barnaul State Pedagogical University. Tomsk: The publication of Tomsk University, 1999. 261 pp. [in Russian].
5. Pimenova M. V. O metode issledovaniya konceptov vnutrennego myra cheloveka [About the method of studying the concepts of the human inner world]. *Conceptual analysis of language: modern directions of research*. M. : Eidos, 2007. P. 237–246. [in Russian].
6. Poplavskaya T. N. Mentalitet y mirovozzrenye – formy zhiznennoy oryentatsii lychnosti [Mentality and world outlook – forms of life orientation of the person]. *Scientific knowledge: methodology and technology*. 2000. № 1–2 (4–5). P. 90–95. [in Russian].
7. Pocheptsov O. G. Yazykovaya mentalnost' : sposob predstavleniya myra [Linguistic mentality: a way of representing the world]. *Questions of linguistics*. 1990. No. 6. P. 110–122. [in Russian].
8. Usenko O.G. K opredeleniyu ponyatiya "mentalitet" [To the definition of the concept "mentality"]. *Russian history: problems of mentality: abstracts of scientific reports. conf.* M.: Int. History of the Russian Academy of Sciences, 1994. P. 3–7. [in Russian].
9. Beowulf. [Beowulf]. URL: 29.01.2019: <https://norse.ulver.com/src/other/beowulf/beowulf.html>
10. Heliand. [Heliand]. URL: 29.01.2019: <http://www.wulfila.be/lib/sievers/1878/>
11. Muspilli. [Muspilli]. URL: 29.01.2019: https://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/09Jh/Muspilli/mus_frag.html
12. Niebelungenslied. [The song about the Nibelunges]. URL: 29.01.2019: <http://norse.ulver.com/src/other/nibelungen/index.html>
13. Snorra Edda. [Snorra Edda]. URL: 29.01.2019 <http://norse.ulver.com>.
14. Wulfila. Gotisches Biebel (Wulfila. Gotska biblija) [Wulfila Gothic Bible] . URL: <http://www.wulfila.be>